

УДК 347.457(477)

УЧАСНИКИ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ НА ПІДСТАВІ ДОГОВОРУ (ДОВІРЧОГО) УПРАВЛІННЯ ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

Грейдін О. І.

*Кримський юридичний інститут Національної юридичної академії України
ім. Ярослава Мудрого, Сімферополь, Україна*

У статті автор визначає коло учасників договору (довірчого) управління цінними паперами, з'ясовує їх правовий статус та ролі, які вони виконують у правовідносинах (довірчого) управління цінними паперами.

Ключові слова: договір управління майном, суб'єкти договору, цінні папери, торгівля цінними паперами.

За загальним правилом суб'єктами договору визнаються його сторони, коло й найменування яких зазвичай закріплено у відповідних нормах закону [3, с. 496]. Учасники правовідносин, що виникають на підставі договору (довірчого) управління цінними паперами, є категорію більш широкою ніж суб'єкти відповідного договору, оскільки у правовідносинах (довірчого) управління цінними паперами приймають участь й інші особи.

Метою цієї статті є визначення кола учасників правовідносин, які виникають на основі договору (довірчого) управління цінними паперами, з'ясування їх правового статусу та ролі, яку вони виконують у них.

Проблемами, пов'язаними із розглядом цивільно-правових аспектів явища (довірчого) управління цінними паперами займалися Анісімова Т. В. [1], Беневоленська З. Е. [2], Венедиктова І. В. [4], Жорнокуй Ю. [7], Зайцев О. Р. [8], Майданик Р. А. [9], Слюсаревський М. М. [12], Соловійов А. М. [13], Хромушин С. В. [15] та ін. Втім, відповідні проблеми не знайшли в науці свого остаточного вирішення, що і обумовлює актуальність теми даної статті.

За договором (довірчого) управління цінними паперами одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк цінні папери в управління, які належать установникові управління або особі, яку в силу закону представляє установник управління, на праві власності, а друга сторона зобов'язується за винагороду здійснювати від свого імені юридичні та фактичні дії, спрямовані на досягнення певного корисного ефекту, у тому числі, але й не виключаючи іншого, з метою інвестування грошових коштів, отриманих від реалізації цінних паперів, переданих в управління, у дозволені законодавством фінансові інструменти в інтересах установника управління або вигодонабувачів з метою отримання прибутку на їхню користь [6, с. 338].

Із визначення слідує, що договір (довірчого) управління цінними паперами укладається між його сторонами, якими є управитель і установник управління. Указаний договір може бути укладеним на користь третьої особи – вигодонабувача (бенефіціара). В останньому випадку особа, яка не брала участі в укладанні договору, за цим правочи-

ном набуває самостійного права. Вона є вільною в тому, щоб прийняти це право або відмовитися від нього. Якщо ця особа приймає право, вона тим самим вступає в договірні відносини і їх уже неможливо розірвати або змінити без її згоди, якщо інше не встановлено законодавством [4, с. 71].

Неможливо оминати увагою і таких професійних учасників фондового ринку, які не є безпосередньо суб'єктами договору (довірчого) управління, однак без яких у певних випадках було б неможливо здійснювати професійну діяльність з управління цінними паперами: зберігача, номінального утримувача та реєстратора, організатора торгівлі.

Установник управління. Установником управління є особа, яка передає цінні папери у (довірче) управління. Особливих вимог до установника управління законами та іншими правовими актами про (довірче) управління не встановлено. За загальним правилом установником управління є власник цінних паперів, що передаються. Причому ним може виступати як одноосібний власник, так і особи, яким цінні папери, що передаються у (довірче) управління, належать на праві спільної власності. У такому випадку разом із нормами глави 70 ЦК («Управління майном») застосовуються норми гл. 26 ЦК («Право спільної власності») та (або) гл. 8 СК («Право спільної сумісної власності подружжя»).

Цінні папери є таким майном, яке потребує професійних навичок, вчинення юридичних і фактичних дій для його підтримання у належному стані, тому у випадках прямо передбачених законом установником управління може виступати не власник майна, що передається, а інша особа. Мова йде про встановлення (довірчого) управління 1) органом опіки та піклування (ст.ст. 1032, 54 ЦК); 2) опікуном (ст.ст. 1032, 72 ЦК); 3) піклувальником (ст. 1032 ЦК); 4) спадкоємцями, виконавцем заповіту або за їх відсутності нотаріусом або відповідним органом місцевого самоврядування (ст. 1285 ЦК).

Перелічені випадки, де установником (довірчого) управління виступає не власник, не враховуються спеціальним законодавством про цінні папери та фондовий ринок. Так, відповідно до ч. 5 ст. 17 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р., № 3480-IV (в ред. від 11.06.2009 р., у подальшому – Закон № 3480-IV) [5], цінні папери та грошові кошти, передані в управління, а також отримані в процесі цього управління цінні папери та грошові кошти належать установнику управління на праві власності. У відповідності з п. 1 Розд. II Правил (умови) здійснення діяльності з торгівлі цінними паперами: брокерської діяльності, дилерської діяльності, андеррайтингу, управління цінними паперами, затвердженими Рішенням ДКЦПФР № 1449 від 12.12.2006 р. [10] (у подальшому – Правила), установником управління є власник, який передає управителю в управління об'єкти управління. Враховуючи ці недоліки, необхідно на рівні спеціального Закону передбачити перелічені випадки та визначити особливості (довірчого) управління цінними паперами, що входять до складу спадщини або до майна підопічного.

Управитель. Центральною фігурою у правовідношенні (довірчого) управління виступає управитель – особа, яка здійснює управління цінними паперами. ЦК України не надає визначення ані управителя майном, ані управителя цінними паперами. Вказується лише про те, що управителем може бути тільки суб'єкт підприємницької

діяльності (ст. 1033 ЦК), оскільки (довірче) управління майном має здійснюватися професійно. «Це правило не повинно застосовуватися до управителя майном підопічного, а також до особи, визнаної безвісно відсутньою чи місцезнаходження якої невідоме, або спадковим майном. – вважає Спасибо-Фатеева І. В., – винятки мають становити випадки, коли управління потребує майно, що використовується в підприємницькій діяльності, управителем яким може бути тільки суб'єкт цієї діяльності» [16, с. 332]. Первомайський О. О. також вважає, що управителем за договором (довірчого) управління цінними паперами може бути не тільки суб'єкт підприємницької діяльності – «здійснення управління комунальним майном на підставі договору з боку органів місцевого самоврядування та органів державної влади в інтересах тієї чи іншої територіальної громади все ж таки можливе» [11, с. 76-77].

Оскільки цінні папери є таким об'єктом цивільних прав, який із невідворотністю потребує професійної уваги, на нашу думку, управителем цінних паперів завжди є професіонал, суб'єкт підприємницької діяльності, що здійснює управління з метою отримання прибутку, незалежно від того, чи використовувалися такі цінні папери раніше у підприємницькій діяльності, чи ні.

Спеціальне законодавство про цінні папери та фондовий ринок встановлює ще більше обмежень до осіб, які можуть бути управителями. У відповідності з ч. 5 ст. 17 Закону України № 3480-IV управителем може бути виключно торговець цінними паперами. Відповідно до Правил управителя визначають як торговця цінними паперами, який в установленому законодавством порядку отримав ліцензію на провадження професійної діяльності на фондовому ринку – діяльності з торгівлі цінними паперами, а саме з діяльності управління цінними паперами, з яким укладено договір про управління.

У законодавстві відсутнє загальне визначення поняття торговця цінними паперами. Згідно зі ст. 165 Господарського кодексу України торговцем цінними паперами є посередник у сфері випуску та обігу цінних паперів.

Проаналізувавши законодавство, можна дійти висновку, що торговцем цінними паперами може бути юридична особа-професійний учасник фондового ринку, заснована у формі господарського товариства, для якої операції з цінними паперами становлять виключний вид її діяльності, що повинно бути відображено в її установчому документі. Статутний фонд (капітал) торговця цінними паперами повинен бути сплачений виключно за рахунок грошових коштів і становитиме не менш ніж 120 тисяч гривень, а для діяльності по управлінню цінними паперами не менш ніж 300 тисяч гривень.

Ч. 3 ст. 91 ЦК передбачає, що окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, можуть здійснюватися юридичними особами після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). До таких відноситься і (довірче) управління цінними паперами. У відповідності зі ст. 2 Закону «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [5], ст. 16 Закону № 3480-IV ліцензування професійної діяльності по (довірчому) управлінню цінними паперами здійснюється Державною комісією з цінних паперів та фондовому ринку (ДКЦПФР).

Законодавство про цінні папери та фондовий ринок встановлює вимоги до управителя, який здійснює свої повноваження щодо (довірчого) управління емісійними цінними паперами, ощадними (депозитними) сертифікатами та грошовими коштами, призна-

ченими для інвестування в цінні папери. Окремих вимог до управителя, який здійснює (довірче) управління іншими видами цінних паперів чинним законодавством не встановлено, через те, що відсутнє безпосереднє регулювання вказаних відносин.

Постає питання чи необхідний управителеві статус торговця цінними паперами для виконання обов'язків по (довірчому) управлінню неемісійними цінними паперами? Вважаємо, що ні. Вимоги, які приділяються до управителя у такому випадку співпадають з загальними вимогами для управителя за договором (довірчого) управління майном.

Виходячи з положень 1033 ЦК України управителем може бути суб'єкт підприємницької діяльності. Будь-яких інших ознак управителя ЦК не передбачено.

Не може бути управителем орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування, якщо інше не встановлено спеціальними законами. Включення такої норми пов'язано з тим, що одна і та ж особа не може поєднувати владну діяльність у сфері державного управління і місцевого самоврядування і підприємницьку діяльність, спрямовану на систематичне отримання прибутку, що виникає зі змісту ст. 42 Конституції України. Конституційні норми зумовлюють спеціальний характер правоздатності публічно-правових утворень; вони не можуть виступати як управителі, оскільки така діяльність передбачає отримання винагороди, представлення звітів установників управління, оскільки це суперечить їх публічно-правовій природі. Вигодонабувач також не може бути управителем.

Із сказаного можна зробити висновок про те, що управителем за договором (довірчого) управління цінними паперами у визначених спеціальним законодавством випадках виступає професійний суб'єкт діяльності на фондовому ринку – торговець цінними паперами; в усіх інших випадках, зокрема при (довірчому) управлінні неемісійними цінними паперами, управителем може бути суб'єкт підприємницької діяльності, управоможений здійснювати діяльність по (довірчому) управлінню майном.

Реєстратор. Зберігач. Номінальний утримувач. Безпосередньо із установником управління та управителем пов'язані такі суб'єкти як реєстратор, зберігач та номінальний утримувач. І хоча вказані учасники не є суб'єктами договору (довірчого) управління, без них було б неможливим здійснення управління цінними паперами як професійної діяльності на фондовому ринку. Адже саме ці суб'єкти складають частину інфраструктури фондового ринку, яка відповідає за облік прав власності на емісійні цінні папери.

У відповідності зі ст. 1 Закону «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» [5] реєстратором є юридична особа – суб'єкт підприємницької діяльності, який одержав у встановленому порядку ліцензію на ведення реєстрів власників іменних цінних паперів. Реєстратор, а у випадках прямо зазначених у Законі і емітент, веде реєстр власників іменних цінних паперів, випущених у документарній формі. При цьому його функція не зводиться виключно до фіксування переходу права власності на іменний цінний папір – реєстратор також видає титул права власності (сертифікат цінного паперу) новому власнику. Іншими словами, придбавши іменні цінні папери, випущені в

документарній формі, їх власник повинен звернутися до реєстратора для перереєстрації права власності [14].

Зрозуміло, що такий спосіб переходу права власності на іменні цінні папери знижує їх обігоздатність. Більш того, у відповідності з п. 8 Розд. XI Правил емісійні цінні папери, у відношенні яких здійснюється (довірче) управління, мають бути депоновані на рахунку в цінних паперах у зберігача. Зберігач зберігає на своїх рахунках тільки цінні папери, емітовані у бездокументарній формі. Перехід права власності на них відбувається шляхом списання-зарахування цінних паперів з рахунків цінних паперів. Для цього особа 1 та особа 2, які уклали договір купівлі-продажу цінних паперів передають відповідні договори, розпорядження про списання (особа 1), та розпорядження про зарахування (особа 2) до зберігачів. Зберігачі передають інформацію до Депозитарію, якій робить звірку.

Для того, щоб подолати указані обмеження обігоздатності, викликані правовим режимом іменних цінних паперів емітованих у документарній формі, у вітчизняній правовій системі з'являється інститут номінального утримувача та операція знерухомлення цінних паперів.

Під номінальним утримувачем розуміється юридична особа, зареєстрована в системі реєстру власників іменних цінних паперів, якій цінні папери передані для здійснення операцій з ними за дорученням і в інтересах власника (п. 1 Розд. I Положення про діяльність з обліку прав власності на іменні цінні папери та депозитарну діяльність, затвердженого Указом Президента України від 02.03.1996 р. № 160/96). Згідно зі ст. 1 Закону № 710/97-ВР до реєстру власників іменних цінних паперів входить список власників іменних цінних паперів та номінальних утримувачів.

Операція знерухомлення цінних паперів полягає у тому, що цінні папери, випущені в документарній формі, що обліковуються на особовому рахунку власника у реєстроутримувача, зараховуються на рахунок власника у обраного ним зберігача і стають бездокументарними. При цьому в систему реєстру власників іменних цінних паперів реєстроутримувач вносить зміни, відповідно до яких обраний власником зберігач вноситься у систему реєстру як номінальний утримувач (замість власника цінних паперів). З цього моменту операції зі знерухомленими цінними паперами здійснюються на рахунках в цінних паперах у зберігача без повідомлення про це реєстроутримувача.

Іншими словами, при передачі знерухомленого цінного паперу у власність або у (довірче) управління у системі реєстру власників іменних цінних паперів буде значитися лише номінальний утримувач – зберігач цінних паперів, на рахунках якого здійснюються операції із цим папером.

Таким чином, не зважаючи на зовнішню схожість фігури управителя та номінального утримувача, слід погодитися з Анісімовою Т. В., яка зазначила, що «номінальний утримувач і управитель мають абсолютну різну правову природу, права і функції» [1, с. 96].

Вигодонабувач. Окремий правовий статус у правовідношенні (довірчого) управління займає вигодонабувач (бенефіціар). За загальним правилом вигоди від майна, що передане в (довірче) управління, належать установникові управління (ч. 1 ст. 1034). Набагато рідше договір (довірчого) управління укладається

як договір на користь третьої особи (ст. 636 ЦК), наприклад при (довірчому) управлінні цінними паперами на користь неповнолітньої особи опікуном або органом опіки та піклування та інш. У відповідності з ч. 2 ст. 1034 ЦК установник управління може вказати в договорі особу, яка має право набувати вигоди від майна переданого в управління (вигодонабувача). Ч. 5 ст. 17 Закону № 3480-IV також передбачає здійснення діяльності з управління цінними паперами в інтересах установника управління або в інтересах визначених ним третіх осіб. Однак у Правилах такого суб'єкту як вигодонабувача не передбачається, що на наш погляд є некоректним. Указані правила необхідно доповнити нормою яка визначає вигодонабувача як особу, на користь та в інтересах якої управитель здійснює управління цінними паперами, наділене правом вимоги від управителя передбачених договором вигод будь-яким передбаченим законом способом; у якості такого може виступати установник управління або третя особа.

Після вираження вигодонабувачем як третьою особою наміру скористатися своїм правом, він набуває самостійне право вимоги. Установник і управитель не можуть змінювати або припиняти (довірче) управління без його згоди. Тільки з припиненням цивільної правосуб'єктності вигодонабувача (смертю громадянина або ліквідації юридичної особи) або відмовою вигодонабувача від отримання вигод (довірче) управління цінними паперами припиняється, відповідно і права вигодонабувача на отримання вигод.

Яких-небудь обмежень стосовно осіб, які можуть бути вигодонабувачами ЦК, не передбачає. Ними можуть бути будь-які суб'єкти цивільного права. На стороні вигодонабувача може виступати як одна особа, так і декілька. У деяких випадках вигодонабувач може визначатися законом (наприклад, при (довірчому) управлінні цінними паперами підопічним).

Викладене дає підстави для наступних висновків. Учасниками правовідносин договору довірчого управління цінними паперами є: установник управління, управитель і вигодонабувач (бенефіціар). Реєстратор, зберігач та номінальний утримувач не є учасниками цього договору, однак здійснення професійної діяльності на фондовому ринку з управління цінними паперами без них є неможливим.

Установником управління може бути тільки власник цінних паперів або особа, яка в силу закону представляє власника цінних паперів.

Управителем за договором (довірчого) управління цінними паперами у визначених спеціальним законодавством випадках виступає професійний суб'єкт діяльності на фондовому ринку – торговець цінними паперами; в усіх інших випадках, зокрема при (довірчому) управлінні неемісійними цінними паперами, управителем може бути суб'єкт підприємницької діяльності, уповноважений здійснювати діяльність по (довірчому) управлінню майном.

Договір (довірчого) управління цінними паперами може укладатися на користь вигодонабувача, який не є стороною за договором, однак має право на вигоди від цінних паперів, переданих у (довірче) управління.

Список літератури

1. Анисимова Т. В. Доверительное управление на рынке ценных бумаг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. В. Анисимова. – Саратов, 2001. – 193 с.

2. Беневоленская З. Э. Доверительное управление имуществом в сфере предпринимательства / З. Э. Беневоленская – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 282 с.
3. Брагинский М. И. Договорное право: Общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1998. – 682 с.
4. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном в Україні / І. В. Венедіктова. – Х. : «Консум». 2004. – 216 с.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
6. Грейдін О. І. Цивільно-правова характеристика договору (довірчого) управління цінними паперами / О. І. Грейдін // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Том 22 (61). № 2. – Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2009. – С. 334-340.
7. Жорнокуй Ю. М. Проблема співвідношення категорій «управління майном» та «управління активами» в контексті довірчих відносин корпоративного інвестування / Ю. М. Жорнокуй // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 5. – С. 46-49.
8. Зайцев О. Р. Договор доверительного управления паевым инвестиционным фондом / О. Р. Зайцев. – М. : Статут, 2006. – 507 с.
9. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р. А. Майданик. – К. : Вид.-поліграф.центр «Київ. ун-т», 2002. – 502 с.
10. Офіційний вісник України. – 2007. – № 6. – Ст. 235
11. Правові проблеми комунальної власності: [монографія] / [за заг. ред. В. І. Борисової]. – Х. : Видавець ФОП Вапнярчук Н. М., 2007. – 144 с.
12. Слюсаревский Н. Н. Теоретические проблемы договорного управления чужим имуществом в Украине : дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03 / Н. Н. Слюсаревский. – Х., 1999. – 169 с.
13. Соловьев А. М. Доверительное управление на рынке ценных бумаг: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03. – Ставрополь, 2004. – 216 с.
14. Хорунжий С. Г. Ринок цінних паперів і інвестиції / С. Г. Хорунжий. Правові особливості обігу цінних паперів українських емітентів на іноземних фондових ринках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.ur.com.ua/article/article2.html> від 21.11.2009 р.
15. Хромушин С. В. Доверительное управление в качестве профессиональной деятельности на рынке ценных бумаг: Правовые аспекты: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.03, – М., 2000. – 180 с..
16. Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін. Цивільне право України: [підручник]: У 2 т. / [за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатеевої, В. Л. Яроцького]. / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. – К. : Юрінком Інтер. – Т. 2. – 2004. – 552 с.

Грейдін О. І. Учасники правоотношений, що виникають на основі договору (довірного) управління цінними бумагами / О. І. Грейдін// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 344-351.

В статті автор визначає коло учасників договору (довірного) управління цінними бумагами, їх правовий статус і ролі, які вони виконують в правоотношениях (довірного) управління цінними бумагами.

Ключевые слова: договір управління имуществом, суб'єкти договору, цінні документи, торгівля цінними документами.

Greydin O. The parties to the Contract of securities trust management / O. Greydin// Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 1. 2010. – P. 344-351.

There is the range and the role of the parties to the Contract of securities trust management in article. The author determines their legal status.

Keywords: Contract of securities trust management, contract parties, commercial papers, financial investment contract.

Надійшла до редакції 21.04.2010 р.